HARMATTA JÁNOS

KIDARA — KIṂNARA

Az indológiai kutatás régen felismerte már, hogy Kalhaṇa Rājataraṅgiṇī c. verses krónikájában pontos kronológiai (és történeti) adatok csak i. sz. 813-tól kezdve találhatók. Ezt az időpontot (pontosabban a 3889. Laukika évet, amely i. sz. 813 március 7-én kezdődött) jelöli meg Kalhaṇa a kasmíri Cippaṭa-Jayāpīḍa király halála éveként. Ez előtt az esemény előtt csak olyan évszámadatokat közöl, amelyek az egyes királyok uralkodásának időtartamát határozzák meg.[1] Azt is régóta világosan látta már az óind filológia, hogy a Cippaṭa-Jayāpīḍa halálát megelőző egész korszak kronológiája konstruált évszámadatokra épül, amelyeket Kalhaṇa bizonyos történeti és kronológiai elméletek alapján számított ki.[2]

Bár így Kasmír régibb történeti periódusainak kronológiája bizonyára konstruált jellegű, Kalhaṇa ezekre vonatkozó elbeszélését mégsem tekinthetjük puszta kitalálásnak, amely híjával van minden történeti hitelességnek. Ez a megállapítás érvényes mindenekelőtt a Kārkoṭa-dinasztia régibb királyaira, akik Cippaṭa-Jayāpīḍa előtt uralkodtak. E majdnem két évszázadnyi korszak évszámadataiban mindössze 25 évnyi, tehát viszonylag csekély kronológiai tévedést találunk.[3] Sőt még a dinasztia uralomra jutásának a régibb Kārkoṭa királyok uralkodásának időtartamából kiszámítható időpontja is alátámasztható történeti érvekkel.[4] Mindebből az következik, hogy Kalhaṇa az i. sz. VII. század elejétől kezdődő korszakra vonatkozó elbeszélésének történeti hitelességét általánosságban nem lehet kétségbe vonni.

De M. A. Stein azt is kimutatta, hogy Kalhaṇa már a Kārkoṭa-dinasztia történeti fellépése előtti korból is említ néhány jól ismert történeti személyiséget.[5] Így Chavillākara művéből átvette öt olyan királynak a nevét, akik közül négyet, nevezetesen Aśokát, Huṣkát, Juṣkát és Kaniṣkát, ismerünk más forrásokból is. Az a leírás, amelyet Kalhaṇa e királyokról ad, összhangban áll a többi források tanubizonyságával, sőt ami a három kuṣāṇa királyt illeti, ezekre vonatkozólag néhány olyan, máshonnan nem ismert részletadatot közöl, amelyek valamilyen jól tájékozott történeti forrásra mutatnak. Ilyen részletadatok a következők:

[1] Vö. *M. A. Stein:* Kalhaṇa's Rājataraṅgiṇī². Delhi-Patna-Varanasi 1961. Vol. I. 58 skk. a régebbi irodalommal.

[2] Vö. Rāj. I. 48—56. *M. A. Stein:* i. m. Vol. I. 59 skk. (Bevezetés), jegyzetek I. 48—50, 53, 54-hez Vol. I. 10—12 (Fordítás).

[3] Vö. *A. Cunningham:* The Ancient Geography of India. I. London 1871. 91, *G. Bühler:* Detailed Report of a Tour in Search of Sanskrit MSS. Made in Kasmîr, Rajputana, and Central India. Bombay 1877. 43, 55, *M. A. Stein:* i. m. 67 skk.

[4] *J. Harmatta:* Late Bactrian Inscriptions. Acta Ant. Hung. 17 (1969) 404.

[5] *M. A. Stein:* i. m. 64 skk., 74 skk.

1. A *Huṣka* és *Juṣka* névalakok.

2. A három kuṣāṇa király és Buddha nirvāṇa-ja közötti időköz, amelyet 150 évre tesz.

3. A három kuṣāṇa király egyidejű uralkodása, amelyet Kalhaṇa szemmel láthatólag feltett.

E részlet-adatok mindegyike igen figyelemreméltó.

1. A *Huviṣka, Huveṣka, Ooēṣko* és *Vasiṣka, Vajheṣka, Bazēṣko helyett* használt *Huṣka* és *Juṣka* alakok kezdettől fogva meglepők és érthetetlenek voltak s *Juṣka* azonosságát *Vajheṣka*-val nem is ismerték fel először.[6] Valójában azonban bizonyítható, hogy ezek a névalakok hangtörténeti szempontból lehetséges fejleményeket képviselnek. A harmadik név hangalakja, *Kaniṣka*, nyilvánvalóan ellene szól annak, hogy a *Huviṣka, Vāsiṣka* névalakok *Huṣka, Juṣka* fejleményét a gāndhāri prákritban létrejött változatnak tartsuk, mert ebben a nyelvben a *Kaniṣka* név fejlemnye **Kanik(k)a* volt. Így e különös alakok létrejöttét inkább valamelyik kelet-iráni nyelvben, esetleg maguknak a kuṣāṇáknak a nyelvében kell keresnünk. A késő-baktriaiban vagy valamelyik másik kelet-iráni nyelvben (mint pl. a yidgha-munjiban), a *Huviṣka* alak **Hūṣka*-vá, majd később **Huṣka*-vá fejlődhetett. Ez az alak tehát hangtörténeti szempontból könnyen magyarázható. Ami a **Vazeṣka* nevet illeti (a *Vajheṣka* írásképet nyilvánvalóan így kell értelmeznünk), a munji *wuzōw-* > *wzōw-* 'kioltani', yidgha *vzān-*, munji *vzōn-*<iráni **ava-zān-*, vö. saka *vaysān-* 'felismerni'[7] hangfejlődés alapján a *Vazeṣka* névnek **Vuzeṣka*, majd **Vzuṣka*, sőt esetleg **Zuṣka* fejleményét tehetjük fel. A **Vzuṣka* vagy **Zuṣka* alakot a szanszkritban csak *Juṣka* írásképpel lehetett visszaadni. A baktriaiban használt *Ooeṣko* és *Bazeṣko* alakokkal szemben *Huṣka* és *Juṣka* esetleg e nevek valamilyen helyi, kelet-iráni változata vagy talán igazi kuṣāṇa fejleménye lehet.

2. Buddha nirvāṇa-ba menetele és a három kuṣāṇa király közötti meglepően rövid, 150 évnyi időköznek eléggé pontos párhuzamát találjuk a P 2787-1-195 khotani saka szövegben, amely szerint Candra Kaṇaiska király akkor született, amikor száz év telt el deva Buddha parinirvāṇa-ba menetele óta.[8] Mind a saka szöveg, mind pedig Kalhaṇa forrása szemmelláthatólag olyan buddhista kuṣāṇa hagyományt őrzött meg, amely a három kuṣāṇa király és Buddha nirvāṇa-ba menetele közötti több mint félévezrednyi időközt jelentősen megrövidítette.

3. Az Āṛā-i felirat felfedezése óta világossá vált, hogy II. Kaniṣkának és I. (?) Huviṣkának részben egy időben kellett uralkodnia. E tény fényében nem látszik kizártnak az sem, hogy Kaniṣka vagy/és Huviṣka már Vāsiṣkának is társuralkodói voltak. Ebben az esetben a kasmíri hagyomány helyesen őrizhette meg a három egyidejűleg uralkodó kuṣāṇa király emlékét.

Így tehát a Chavillākara munkájában megőrzött és Kalhana által felhasznált buddhista hagyomány történeti értéke vitathatatlan. A régebbi kutatások azt is felismerték már, hogy a Rājataraṅgiṇī értékes történeti hagyományt őrzött meg Mihirakula, Toramāṇa, Khiṅgila és Laḵkhana hefta-

[6] L. újabban *M. Bussagli:* The Problem of Kaniṣka as Seen by the Art Historian. Papers on the Date of Kaniṣka. Leiden 1968. 42 és *L. Petech:* Kashmiri and Tibetan Materials on the Date of Kaniṣka. Uo. 244.

[7] Vö. *G. Morgenstierne:* Indo-Iranian Frontier Languages. II. Oslo 1938. 260, 264.

[8] *H. W. Bailey:* Viśa Saṃgrāma. AM NS 11 (1965) 107.

lita uralkodókra vonatkozólag is.[9] Történeti és nyelvészeti érvek alapján igen valószínűnek látszik, hogy a Mihirakulától kezdve Gandhārának az i. sz. VII. század huszas éveiben a nyugati türkök által történt meghódításáig uralkodó kasmíri királyok névsora történeti szempontból — legalábbis részben — hitelesnek tekinthető.[10]

Ezen a ponton azonban szembeötlő ellentmondásba ütközünk. Jól ismert különböző forrásokból, hogy Közép-Ázsiában a kuṣāṇák (és késői kuṣāṇák) uralmát a kidarita hunoké követte, akiket azután a heftaliták váltottak fel. A kuṣāṇa, kidarita hun és heftalita királyságok történeti egymásutánja érvényes Kasmír területére is, mint ezt Kasmír heftalita dinasztiájának pénzverése világosan bizonyítja. Azoknak a pénzeknek a típusa, amelyeket Toramāṇa, Pravarasena, Narendrāditya és Gokarṇa veretett, pontosan követi Kidara arany pénzeit, amelyek viszont Északnyugat-India késői kuṣāṇa királyainak pénztípusát őrizték meg.[11]

Kasmír heftalita királyai megtartották még a *Kidara* feliratot is pénzeik hátlapján. Ezt a jelenséget csak azzal a feltevéssel lehet megmagyarázni, hogy Kasmír heftalita uralkodói dinasztiája a közvetlen utóda volt az ott korábban uralkodó kidarita hun királyoknak. Mint pénzeik felirata bizonyítja, Kasmír heftalita királyai azt akarták, hogy a hun Kidara király törvényes leszármazottainak és örököseinek tekintsék őket s ez az igényük és törekvésük csak akkor érthető, ha Kidara is uralkodott Kasmír felett.

Mindebből az következik, hogy Kidara (vagy Kidāra) hun királynak szerepelnie kellene a kasmíri királyok felsorolásaiban. Ez ideig azonban nem sikerült felfedezni Kidarát vagy más kidarita királyokat Kalhaṇa Rājatarańgiṇī-jében. Idők folyamán a történeti valószínűség és Kalhaṇa elbeszélése közötti ellentmondás csak még erősebb lett. Sikerült ugyanis azonosítani Hiraṇyakula királynak néhány pénzét, aki a Rājatarańgiṇī szerint Vasukula, az első heftalita király, Mihirakula, közvetlen elődje előtt uralkodott Kasmírban.[12] Hiranyakula pénzei még pontosabban utánozták a Kidara által veretett érméket s így a hiányzó láncszemet képviselték Toramāṇa és Kidara pénzverése között. Hiraṇyakula pénzverésének megismerése bebizonyította, hogy a Rājatarańgiṇī szerint Mihirakula előtt uralkodó királyok listája történeti szempontból legalábbis részben hitelesnek tekinthető. Világossá vált az, hogy e királyoknak kidarita hun királyoknak kellett lenniök, minthogy Mihirakula, az első kasmíri heftalita király *előtt* uralkodtak. Így még érthetetlenebbé vált, hogy Kidara neve hiányzik a kasmíri kidarita hun királyok listájából.

Ebben a helyzetben váratlanul a nyelvtudomány tudta átsegíteni a kutatást a holtponton. A kidarita hun és a heftalita nevek tanulmányozása során észrevettem, hogy a *Kidara* név nem áll elszigetelten a korszak névanyagában. Négy alkalommal is előfordul a Kelet-Turkesztánban (Niyában, Lou-lanban stb.) talált kharoṣṭhī dokumentumokban, minden esetben mint megtisztelő cím vagy ragadványnév:

[9] *A. Cunningham:* Coins of Mediaeval India. London 1894. 25 skk. *M. A. Stein:* i. m. 64 skk., 78 skk.

[10] *J. Harmatta:* i. m. 400 skk.

[11] *A. Cunningham:* Coins of Mediaeval India. 42 skk., III. t. Kidara említett pénzeire vonatkozólag vö. *A. Cunningham:* Later Indo-Scythians. Scytho-Sassanians and Little Kushâns. London 1893. VI. t. 3, 10, 14.

[12] *A. Cunningham:* Later Indo-Scythians. Ephthalites, or White Huns. London 1894. 98, 114, VIII. t. 9—10.

1 Doc. 118, C, 2 *kiṃdari suǵitaṣa muli 1*
2 Doc. 103 Rev. B 6 *kiṃtra suǵitaṣa 1*
3 Doc. 146, B, 4a *daśavita kiṃtra mutreya*
4 Doc. 242 Obv. B, 1 *kiṃtra suǵitaṣa pake 1*

A *kiṃdari/kiṃtra* cím megtisztelő jellege világosan kiderül Mutreya *daśavita* tisztségviselő által történő használatából. Jelentése 'tisztelt, bátor, vitéz, hős' vagy hasonló lehet.

E szóra azután bőséges adatokat találtam a khotani saka szövegekben. Ezeket H. W. Bailey gyűjtötte össze és vitatta meg részletesen.[13] A szó változatai a következők : *kaidari, kidari, kaidara, kidarrā* (loc. pl.), *kinarāṇa* (gen. pl.), *kiṃnara, kedhara, kedara, kiṃdari*, sőt *kaidharā re* 'kidara király'. A *kinara-* és *kiṃnara* változatok s még inkább a szó előfordulása a khotani saka Sudhana-Avadāna-ban a szanszkrit *kiṃnara-, kinnara-* megfelelőjeként minden kétséget kizárva bizonyítja, hogy a khotani saka *kaidari, kidara, kiṃdari* stb. az ind *kiṃnara-* átvétele. Minthogy a gāndhārī prákritban a *-ṃn-/-nn-* > *-ṃd-/-d-* hangfejlődés nem mutatható ki, viszont több példánk van rá szanszkrit jövevényszavakban a khotani sakában (saka *sandävāta* < szanszkrit *sannipāta-*, saka *vavanna-/vavamda* < szanszkrit *upapanna-*[14]), a Niya-i dokumentumokban előforduló, idézett *kiṃdari, kiṃtra* alakokat a khotani sakából átvett jövevényszavaknak kell tartanunk.

Ezen a ponton visszatérhetünk Kalhaṇa Rājatarāṅgiṇī-jéhez. Ha tudjuk azt, hogy Kidara hun király neve az óind *kiṃnara-, kinnara-* iráni átvétele és fejleménye hozzávetőleg 'hős, vitéz' jelentésben, akkor egyszerre világossá válik, hogy az a Nara király, akit a Rājatarāṅgiṇī I. könyvének 197 verse a következőképpen említ :

kiṃnarāparanāmātha kiṃnarairgītavikramaḥ
vibhīṣanasya putrobhūnnaranāmā narādhipaḥ

«Akkor akinek másik neve Kiṃnara (volt és akinek) bátorságát
megénekelték a kiṃnarák,
Vibhīṣana fia, Nara nevű, lett a király.»

voltaképpen nem nem más, mint a kidarita hun király Kidara, akinek uralmát Kasmírban történeti megfontolások és a numizmatikai adatok alapján már eddig is fel kellett tenni, de akit ez ideig nem sikerült azonosítani a Rājatarāṅgiṇī szövegében.

A Rājatarāṅgiṇī-ben szereplő Kiṃnara/Nara király azonosságát Kidara hun uralkodóval kronológiai érvek is megerősítik. Kalhaṇa elbeszélése szerint Huṣka, Juṣka, Kaniṣka uralkodása és Kiṃnara trónralépése között hat király uralkodott Kasmírban. Az első király, I. Abhimanyu, uralkodási idejét Kalhaṇa nem adja meg, míg az utóbbi öt király uralkodási ideje összesen 190 év és 6 hónap volt. Elfogadva i. sz. 134-et a Kaniṣka-éra kezdetének és i. sz. 195-öt Huviṣka uralkodása végének s ehhez hozzáadva a 190 és 1/2 évet, i. sz. 385-öt kapjuk eredményül, amelyhez még hozzá kell adnunk I. Abhimanyu uralkodási idejét, átlagos uralkodási időt számítva 15—25 évet. Így

[13] *H. W. Bailey:* Rāma II. BSOAS 10 (1941) 583, 2. jz. és Irano-Indica IV. BSOAS 13 (1951) 921 skk.
[14] *H. W. Bailey:* Rāma II. BSOAS 10 (1941) 583, 2. jz.

hozzávetőleg 400—410-et kapjuk Kidara kasmíri uralma kezdetének s ez pontosan egyezik azzal az alsó időhatárral, amelyet K. Enoki állapított meg legutóbb Kidara indiai hódításainak időpontjául.[15]

Figyelembe véve, hogy Hiraṇyakula pénzverése közvetlen történeti kapcsolatot teremt Kidara és Kasmír heftalita uralkodói között, Kasmír kidarita királyait Kiṃnarával és utódaival azonosíthatjuk. Így végeredményben megállapíthatjuk, hogy Kalhaṇa elbeszélésének folyamatos történeti hitelessége a Rājataraṅgiṇī-ben nem korlátozódik az i. sz. 813-mal kezdődő korszakra — mint a kutatás korábban feltette —, hanem kiterjed az i. sz. II. század közepéig, azaz addig az időpontig, amikor a kuṣāṇa uralom kezdődött Kasmírban.

[15] *K. Enoki:* On the Date of the Kidarites. Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 28 (1970) 20.